

«Αντισημιτισμός: ακρότητα και κοινοτοπία

Σκέψεις για τη μνήμη και την ευθύνη της γενοκτονίας»

Διονύσης Γ. Δρόσος

Και ο κόσμος σιωπούσε. Έξι εκατομμύρια. Και ο κόσμος σιωπούσε. Ίδου η ακρότητα και η κοινοτοπία συμπυκνωμένες σε δυο φράσεις που στοιχειώνουν το λόγο περί της γενοκτονίας των Εβραίων (στο εξής Σοά, ή Καταστροφή). Και ο κόσμος σιωπούσε είναι ο αρχικός τίτλος του έργου Η νύχτα του Elie Wiesel. Έξι εκατομμύρια είναι ο αριθμός-σύμβολο των δολοφονημένων κατά την επιχείρηση «Τελική λύση» που κατά μετωνυμία ονομάζουμε Άουσβιτς. Αν ακολουθήσουμε το σχήμα του Jacques Hassoun, κατά την επεξεργασία της τραυματικής εμπειρίας έχουμε έναν πρώτο χρόνο σιωπής, ακολουθεί ο χρόνος της μνήμης και τέλος περνάμε στο χρόνο της περισυλλογής του αξιομνημόνευτου και της ιστορίας.¹ Από τη δεκαετία του 80 (στα καθ' ημάς του 90) έχουμε περάσει στον τρίτο χρόνο.² Η επεξεργασία αυτή του αξιομνημόνευτου είναι σύνθετη διεπιστημονική εργασία που προϋποθέτει έρευνα σε πολλαπλά επίπεδα (ιστορία- επιστημονική και δημόσια-, ψυχολογία, κοινωνιολογία, θεολογία, φιλοσοφία, ιατρική).

Το Άουσβιτς έχει θεωρηθεί το μεγάλο γεγονός του αιώνα που πέρασε. Κατά τον Günter Grass θα πρέπει να χρονολογούμε την ανθρώπινη ιστορία ως προ και μετά το Άουσβιτς. Κατά τον Adorno, «Μετά το Άουσβιτς, είναι βαρβαρότητα να γράφει κανείς ποίηση» και κατά τον Paul Celan, «Μετά το Άουσβιτς δεν είναι πλέον κανένα ποίημα δυνατό, εκτός και μόνο με αφορμή το Άουσβιτς».

Αυτό όμως το 'ανείπωτο', το 'απερίγραπτο', το 'ασύλληπτο', το 'αδιανόητο', αυτή η άνευ προηγουμένου ακρότητα, πώς μπόρεσε να συμβεί αν δεν συνδέεται με το καθημερινό, το κοινότοπο, το σύννηθες; Και τι νόημα έχει για το σημερινό μας βίο, αν το εξορίσουμε στο χώρο της ανεξήγητης εξαίρεσης; Πώς προέκυψε η τομή Άουσβιτς; Αν υπάρχει μια μετά Άουσβιτς εποχή, ποιες είναι οι συντεταγμένες της που ορίζονται από τη συνθήκη Άουσβιτς;

Στην προσπάθεια της να αναμετρηθεί με αυτά τα προβλήματα, η σκέψη έχει να αντιμετωπίσει μια σειρά πειρασμούς. Όλοι οι πειρασμοί αυτοί προέρχονται από τη βασική συντεταγμένη, που διατρέχει όλη την προ και μετά Άουσβιτς ιστορία μας: το μίσος για τον Άλλον, όπως συμπυκνώνεται στην αρχετυπική του μορφή: τον αντισημιτισμό ή καλύτερα το τον αντι-εβραϊσμό ή την ιουδαιοφοβία.³ Τα απλά ερωτήματα που βάζει ο Shakespeare στο στόμα του Σάυλοκ περιμένουν ακόμα την απάντησή τους:

«Είμαι Εβραίος. Δεν έχει ο Εβραίος μάτια; Δεν έχει ο Εβραίος χέρια, όργανα, διαστάσεις, αισθήσεις, αισθήματα, πάθη; Δεν τρέφεται με την ίδια τροφή, δεν

¹ Jacques Hassoun, «Από τη μνήμη στην ιστορία», στο συλλογικό τόμο *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη* (μτφρ. Αριέλλα Ασέρ) Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 1998, σ. 20-21.

² Οντέτ Βαρόν-Βασάρ, «Ιστοριογραφία της γενοκτονίας των Εβραίων (1942-1945). Η ανυπόφορη αλήθεια και το καθησυχαστικό ψεύδος» στο Οντέτ Βαρόν-Βασάρ, *Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης. Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων*. Εστία, Αθήνα 2012.

³ Για τη διάκριση των όρων αυτών βλ. Pierre- André Taguieff, *Η νέα εβραιοφοβία* (μτφρ. Ανδρέας Πανταζόπουλος), Εκδόσεις Πόλις, 2005.

πληγώνεται με τα ίδια όπλα; Δεν πάσχει από τις ίδιες αρρώστιες; Δεν θεραπεύεται με τα ίδια φάρμακα; Δεν κρυώνει και δεν ζεσταίνεται από τον ίδιο χειμώνα και το ίδιο καλοκαίρι, όπως ένας Χριστιανός; Αν μας τρυπήσεις δεν ματώνουμε; Αν μας γαργαλήσεις δεν γελάμε; Αν μας δηλητηριάσεις δεν πεθαίνουμε; Και αν μας αδικήσεις δεν θα εκδικηθούμε; »⁴

Η Ευρώπη είχε τον πολιτισμό να θέσει τα ερωτήματα. Δεν βρήκε τη δύναμη της αυτογνωσίας να τα απαντήσει. Ας συγκρατήσουμε πάντως ότι η ίδια η ποιότητα των ρητορικών ερωτημάτων καταδεικνύει ότι ο αντι-εβραϊσμός αποτελεί πρόβλημα ταυτότητας όχι των Εβραίων, αλλά των μη Εβραίων.

«Φοβάμαι τα μεγάλα ερωτήματα που συνοδεύονται συνήθως από μικρές απαντήσεις» έγραψε ο μεγάλος ιστορικός της Καταστροφής Raul Hilberg, υποδεικνύοντάς μας να αναζητήσουμε αντί των μεγάλων *τι και γιατί*, τα μικρά *πώς*. Πώς λοιπόν ο δικός μας ο παροντικός αντι-εβραϊσμός μας παρεμβάλλεται στη μνήμη μας μέσω μιας σειράς πειρασμών. Ποιοι είναι αυτοί οι πειρασμοί της μνήμης, με τις αντίστοιχες πλάνες τους;

Πρώτος πειρασμός. Ο πειρασμός των αριθμών.

Μα ήταν όντως 6,000,000 ; Και αν ήταν λιγότεροι; Και πόσοι θα έπρεπε να ήταν για να θεωρηθεί το μεγαλύτερο έγκλημα στην ανθρώπινη ιστορία;

Για να τελειώνουμε με τους αριθμούς: 5,660,000 είναι ο αριθμός που δίνει το *Institute for Jewish Affairs* το 1945. Ο Poliakov στρογγυλοποιεί τον αριθμό σε 6,000, 000.

Έχουν ακουστεί τα πιο απίθανα· ακόμα και ότι δεν υπήρχαν τόσοι Εβραίοι στην Ευρώπη πριν τον πόλεμο.

Ίδου οι γερμανικές στατιστικές, όπως παρουσιάστηκαν στη Διάσκεψη της Βανζέε, όπου λήφθηκαν οι αποφάσεις για την «Τελική Λύση»: άνω των 11,000,000 οι προς εξόντωση Εβραίοι της Ευρώπης, κατανεμημένοι κατά χώρα.

Όσον αφορά τα θύματα, μέχρι το 2013, 4,300,000 είχαν ταυτοποιηθεί πλήρως από τις υπηρεσίες του Yad Vashem.

Όμως η λογική των αριθμών είναι μια ύπουλη παγίδα. Ο αριθμός ούτως ή άλλως είναι ασύλληπτος, αλλά και άψυχος. Μας εισάγει λαθραία στη λογική των φονεών. Αν θυμόμαστε αριθμούς μόνον, τότε η επιχείρηση της «εκμηδένισης» [Vernichtung] όπως την ονόμαζαν οι θύτες θριαμβεύει. Εκείνοι αντικατέστησαν τα ονόματα των προσώπων με αριθμούς, οι οποίοι στο ίδιο το Άουσβιτς ειδικά χαράχτηκαν στον αριστερό βραχίονα των εγκλείστων. Ο αριθμός πάντως δεν είναι αδιάφορος. Το έγκλημα θα ήταν ειδεχθές ακόμα και αν αφορούσε ένα πρόσωπο. Επαναλήφθηκε 6,000,000 φορές. Πέρα από τους αριθμούς, η μνήμη πρέπει να αποδώσει στα θύματα την αξιοπρέπεια του ονόματος. Σε αυτό το πνεύμα το μουσείο Yad Vashem έδωσε την πλέον παραστατική μορφή στη λεγόμενη αίθουσα των ονομάτων.

Δεύτερος πειρασμός: Ο πειρασμός των συγκρίσεων

Μα είναι η γενοκτονία των Εβραίων η μοναδική στον κόσμο; Δεν έγιναν άλλα μαζικά εγκλήματα; Η γενοκτονία των Αρμενίων, των Ελλήνων του Πόντου; στις μέρες μας η η Καμπότζη, η Ρουάντα, η Γιουγκοσλαβία; Αλλά κυρίως, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης πήραν άραγε μικρότερη έκταση στη Σοβιετική Ένωση; Τα θύματα του

⁴ William Shakespeare, *The Merchant of Venice*, Act III. Scene I.

Στάλιν ήταν μήπως λιγότερα; κτλ. Αν θέλουμε να ακούσουμε κάποιον που ήξερε καλά από μαζικά εγκλήματα, ο Στάλιν έλεγε ότι ο φόνος ενός ανθρώπου είναι έγκλημα, ο φόνος 10,000 είναι στατιστική.

Η γενοκτονία των Εβραίων δεν βέβαια είναι το πρώτο έγκλημα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ούτε τα στρατόπεδα συγκέντρωσης είναι αποκλειστικότητα του Ναζισμού. Συγγέουμε όμως, πολλές φορές όχι αθώα, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα στρατόπεδα εργασίας με τα στρατόπεδα εξόντωσης. Chelmno, Belzec, Soribor, Maidanek, Treblinka, Birkenau- Auschwitz II δεν ήταν στρατόπεδα συγκέντρωσης, αλλά βιομηχανίες εξόντωσης.

Όλες οι μαζικές σφαγές των διαφόρων ολοκληρωτισμών αφορούσαν ανθρώπους που θεωρήθηκαν επικίνδυνοι για το καθεστώς, λόγω της δράσης τους ή των ιδεών τους. Οι Εβραίοι κρίθηκαν ένοχοι όχι για τις πράξεις ή τις ιδέες τους ή τη θρησκεία τους, αλλά για το αίμα τους. Όχι το πράττειν αλλά το είναι, η ανθρώπινη ύπαρξη ενοχοποιήθηκε. Ακόμα και όπου αλλού η σφαγή έγινε για εθνοτικούς λόγους, αφορούσε αντεκδίκηση ή και εκκαθάριση περιοχών από εθνικά ή φυλετικά αλλότριους πληθυσμούς. Κανένα από αυτά τα εγκλήματα δεν είναι αμελητέο, κανένα δεν πρέπει να αφήνει ασυγκίνητο τον ανθρωπισμό μας. Όμως η γενοκτονία των Εβραίων έχει δύο χαρακτηριστικά που την ξεχωρίζουν στην ιεραρχία του εγκλήματος: 1) ποτέ άλλοτε δεν επιχειρήθηκε εκκαθάριση του κόσμου ολόκληρου από κάτι που θεωρήθηκε λάθος της φύσης ή του Θεού· ποτέ κανείς δεν ανέλαβε να διορθώσει τον Θεό· και αυτό από μόνο του κατεβάζει τον άνθρωπο ένα σκαλοπάτι πιο κάτω από τον Κάιν στου κακού τη σκάλα και 2) κανένα άλλο φονικό δεν προετοιμάστηκε επί 2000 χρόνια και σε καμία άλλη περίπτωση το θύμα δεν μισήθηκε τόσο ακόμα και μετά το έγκλημα. Μόνον η γενοκτονία των Εβραίων έχει ακόμα και σήμερα αρνητές που αποδίδουν το όλο γεγονός σε σκηνοθετημένη συνωμοσία των ίδιων των θυμάτων. Οι Εβραίοι φαίνεται πως είναι το μοναδικό είδος στο σύμπαν που είναι ένοχο ακόμα και για τα σε βάρος τους εγκλήματα!

Ο πειρασμός του τετελεσμένου παρελθόντος

Λένε: εντάξει η γενοκτονία έγινε, αλλά αυτά όλα ανήκουν στο παρελθόν. Δεν είμαι από εκείνους που πιστεύουν ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται. Όμως υπάρχουν ιστορικά γεγονότα που ανοίγουν νέες εποχές και που ψήγματα τους, δομές τους, τεχνικές τους και νοοτροπίες τους επιβιώνουν· γεγονότα που ανοίγουν νέες εποχές. Και είτε μας αρέσει είτε όχι, όλη ανθρωπότητα έχει περάσει κάτω από την πύλη του κακού που έγραφε *Arbeit macht frei*.

Το μίσος για τους Εβραίους λειτούργησε και λειτουργεί χρησιμοποιώντας διάφορα οχήματα: χριστιανικός αντιιουδαϊσμός, φυλετικός αντισημιτισμός, πολιτικο-θρησκευτικός ισλαμισμός, πολιτικός αντισιωνισμός- αντιϊμπεριαλισμός. Πάντα εκδηλώνεται ένα μίσος και όποιος μισεί θέλει την καταστροφή του αντικειμένου του μίσους του, μας μαθαίνει ο Σπινόζα. Και πράγματι: ο Ιουδαϊσμός θα πρέπει να εκλείψει ως θρησκεία στην πρώτη εκδοχή, οι Εβραίοι θα πρέπει να εκλείψουν ως φυλή στη δεύτερη, το κράτος του Ισραήλ θα πρέπει να εκλείψει στην τρίτη και την τέταρτη. Αυτός ο νέος μετά το Άουσβιτς, κυρίως μετά το 1967, υφέρπων αντι-εβραϊσμός είναι ενεργός και στη Μ. Ανατολή και στην Ευρώπη μας, όπου πχ Γάλλοι Εβραίοι συνεχώς εγκαταλείπουν τη χώρα, αλλά και στα καθ' ημάς, όπου οι πάσης φύσεως θεωρίες συνωμοσιές είναι best seller, δεν υπάρχει συνωμοσία που να σέβεται τον εαυτό της που να μην έχει και τον Εβραίο της. Όπως δεν υπάρχει και χρονιά που να μην έχουμε βεβήλωση Εβραϊκού νεκροταφείου ή Συναγωγής. Παρόλο που οι Εβραίοι συμπολίτες μας από 77.377 πριν το διωγμό δεν είναι σήμερα πάνω από 5.500.

Η μνήμη είναι πόλεμος εναντίον όσων την αρνούνται δηλαδή όσων τη συνεχίζουν με άλλα μέσα. Και ο πόλεμος της μνήμης άρχισε μαζί με τη γενοκτονία, καθώς οι αυτουργοί της την κάλυπταν πίσω από ευφημισμούς και κωδικές ονομασίες: «Τελική λύση», «φυλετική υγιεινή», «μετακίνηση προς εργασία», «μετεγκατάσταση».⁵

Ο πειρασμός των συμψηφισμών

Συναφής με τον προηγούμενο πειρασμό. Είναι οι φράσεις που αρχίζουν κάπως έτσι: «Ναι αλλά και οι Εβραίοι (ή το Ισραήλ), εδώ που τα λέμε...». Δεν χρειάζεται να συνεχίσω. Είμαστε τόσο εξοικειωμένοι με αυτούς τους άτοπους παραλληλισμούς στην καθημερινότητά μας. Δεν θα εμπλακώ σε συζήτηση ενός τόσο περίπλοκου και τόσο στρεβλά και μονομερώς φωτισμένου διεθνούς προβλήματος όπως το Μεσανατολικό. Θα επισημάνω απλώς το λογικό και ηθικό παράδοξο: αφού εξοντώθηκε ο μισός Εβραϊκός πληθυσμός της Ευρώπης, αφού συνεχίστηκαν διώξεις και πογκρόμ ακόμα και μετά το τέλος του πολέμου, αφού έκλεισαν τα σύνορά τους όλες οι χώρες, της Αμερικής συμπεριλαμβανομένης, αφού όσοι γύρισαν στα σπίτια τους βρήκαν άλλους να μένουν σε αυτά με «τίτλους ιδιοκτησίας», οι Εβραίοι βρέθηκαν και πάλι ένοχοι επειδή προσπάθησαν να βρουν μια νέα δική τους πατρίδα στη γη της Παλαιστίνης. Λίγα κράτη στον κόσμο δεν έχουν συνοριακά προβλήματα. Δεν υπάρχει κράτος του οποίου τα πεπραγμένα και οι πολιτικές να είναι υπεράνω κριτικής. Όμως δεν υπάρχει και άλλο κράτος που το κύριο αμάρτημά του να θεωρείται αυτή ταύτη η ύπαρξή του. Και αυτή η στάση συντηρεί την ιδέα της «Τελικής Λύσης».

Ο πειρασμός της μερικότητας

Θα μπορούσε να πει κανείς: εντάξει αυτό είναι ένα πρόβλημα εβραϊκό. Όλοι οι λαοί έχουν τις τραγωδίες τους και τους καημούς τους. Ας κοιτάξουμε τα δικά μας.

Ναι. Όμως υπάρχουν τραγωδίες που απαιτούν να αρθούμε από το μερικό στο οικουμενικό, γιατί είναι η ίδια η συνθήκη του οικουμενικού που επαναπροσδιορίζουν. Υπαινίχτηκα στην αρχή, ότι το μίσος για τους Εβραίους είναι πρόβλημα *φυσικό* μεν για τους Εβραίους, αλλά *ηθικό* για τους μη Εβραίους. Ισχύει και για όλα τα άλλα θύματα της εξόντωσης: τους τσιγγάνους, τους «μελετητές της Βίβλου», τους σεξουαλικά «παρεκκλίνοντα». Γενικά το μίσος είναι πρόβλημα του υποκειμένου κυρίως και όχι του αντικειμένου, παρόλο που το αντικείμενο υφίσταται τις ορατές συνέπειές του. Αν δεν λύσουμε αυτό το κόμπλεξ με τους Εβραίους, γενικότερα την άρνηση του «άλλου», μάταιη και η θρησκεία της αγάπης, μάταιη και η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός και ο Πολιτισμός μας και άλλα ηχηρά παρόμοια που τρέφουν δαυιλός την αυταρέσκειά μας.

Όμως δεν είναι μόνον αυτό. Το κατώφλι που διαβήκαμε στο Άουσβιτς σφραγίζει και στιγματίζει την πορεία όλου του ανθρώπινου είδους. Διαπράχθηκε έγκλημα κατά του ανθρώπινου είδους και όχι απλώς κατά μιας φυλής. Τα προγράμματα «ευγονικής», «φυλετικής υγιεινής» και «ευθανασίας» που άρχισαν να εφαρμόζονται πριν την οριστικοποίηση της «Τελικής Λύσης» σε Γερμανούς με νοητική υστέρηση και σωματικές δυσπλασίες, η πρόθυμη συνεργασία των γιατρών με το Ναζισμό, τα πειράματα με ανθρώπους, η τεχνογνωσία που αυτά κληροδότησαν, όλα αυτά δείχνουν τη δυνατότητα ενός ζοφερού μέλλοντος για όλη την ανθρωπότητα πέραν ιδεολογιών

⁵ Το επισημαίνει εύστοχα και επίμονα ο Primo Levi, *Αυτοί που βούλιαζαν και αυτοί που σώθηκαν*. Αγρα, Αθήνα 2000, σ. 31-32.

και πέραν φυλών και εθνών. Θυμόμαστε σήμερα ότι τίποτε δεν είναι πλέον αυτονόητο για την ανθρωπότητα στη μετά Άουσβιτς εποχή: ούτε η σχέση ανθρώπου με άνθρωπο ούτε η σχέση μας με τον Θεό ούτε ο πολιτισμός μας ούτε η πρόοδος.

Η μνήμη της γενοκτονίας είναι αγώνας αυτογνωσίας και ευθύνης για τον άνθρωπο.

Ο πειρασμός του οίκτου και της θυματοποίησης

Είναι ανθρώπινο, ο λόγος για την Καταστροφή να κατακλύζεται από συγκίνηση, συναισθηματισμό και λύπηση για τα αθώα θύματα. Εδώ ελλοχεύει ένας τελευταίος πειρασμός. Οι άνθρωποι αυτοί απογυμνώθηκαν από τα πάντα: από τις περιουσίες τους, από την πατρίδα τους, από το σπίτι τους, από τα οικεία αντικείμενα προσωπικής και θρησκευτικής αξίας, από τα ρούχα τους, από τα μαλλιά τους, πολλοί από ζωτικά τους όργανα και τέλος από την ιερότητα της ταφής (και αυτό είναι το θέμα της ταινίας που θα δούμε απόψε). Η «εκμηδένιση» έφτασε μέχρι τη μετατροπή τους σε στάχτη και την εξαφάνιση κάθε ίχνους τους επί της γης.

Δεν ζητούν τον οίκτο μας, αλλά το όνομά τους και την αναγνώριση της αξιοπρέπειάς τους. Αξιοπρέπεια για την οποία οι ίδιοι αγωνίστηκαν, αντίθετα από το στερεότυπο ότι ήχθησαν ως πρόβατα επί σφαγής. Αγωνίστηκαν να κρατήσουν την όρθια στάση που είναι η ελάχιστη νίκη επί της βαρύτητας που ορίζει το ανθρώπινο.

Και το έπραξαν με διάφορους τρόπους που δεν πρέπει να ξεχαστούν.

Θυμόμαστε τον Mordechai Anielewicz και την εξέγερση του Γκέτο της Βαρσοβίας το Πάσχα του 1943, που κατεστάλη από το Στρατηγό των SS Jürgen Stroop, μετέπειτα διοικητή των SS στην κατεχόμενη Ελλάδα.

Θυμόμαστε τις εξεγέρσεις στην Τρεμπλίνκα (2-8-43), στο Σόμπιμπορ (14-10-43) και στο Μπίρκεναου (7-10-44), όπου πρωταγωνίστησαν μάλιστα οι δικοί μας Θεσσαλονικείς Εβραίοι του Sonderkommando.

Από τον Ιανουάριο του 1942 είχε φτάσει η πληροφορία στους συμμάχους για τη χρήση αερίων, χάρη στο δραπέτη του Chelmno, Szlamek.

Θυμόμαστε τις 802 αποδράσεις από το Άουσβιτς (144 επιτυχημένες) και την ηρωική Mala Zimetbaum με το σύντροφό της Edward Garlinski.

Την απόδραση των Walter Rosenberg- Alfred Wetzler που διαφεύγουν στη Σλοβακία και παραδίδουν περιγραφές και σχέδια του στρατοπέδου που δημοσιεύονται στο *War Refugee Board* στην Washington.⁶

Θυμόμαστε τους 1000 περίπου Εβραίους που συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση, μέσα από τις γραμμές διαφόρων οργανώσεων.⁷

Η γραφή χρονικών και ημερολογίων ήταν επίσης αντίσταση στην «εκμηδένιση». Θυμόμαστε τις γραπτές μαρτυρίες που άφησαν οι Anna Frank και η Etty Hilsom. Τις μαρτυρίες μέσα από τα στρατόπεδα που βρέθηκαν θαμμένες στα γαλλικά, στα γίντις και στα ελληνικά από τον δικό μας Μαρσέλ Νατζαρή.⁸

Την τεράστια δουλειά καταγραφής αρχείων που έκαναν μέσα στο Γκέτο, ο ιστορικός Emanuel Ringelbum και το δίκτυό του *Oneg Shabbat*.

⁶ Bernard Suchocky, *Résistances juives à l'anéantissement*. Editions Luc Pire. Parole et silence. Bruxelles, 2007.

⁷ Steven Bowman, *Η Αντίσταση των Εβραίων στην κατοχική Ελλάδα*, Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδας, Αθήνα 2012.

⁸ Μαρσέλ Νατζαρή, *Χρονικό 1941-1945*. Ίδρυμα Έτς Αχαϊμ, 1991.

Θυμόμαστε τη Margarete Buber-Neumann και τη Milena Jesenska· δεν είναι νίκη επί του θανάτου που έχτισαν τη σημαντικότερη φίλια της ζωής τους μέσα στο στρατόπεδο; Δεν είναι νίκη επί του θανάτου, που τόσο ανώνυμοι άνθρωποι έβρισκαν τον τρόπο να κάνουν τις προσευχές του Σαββάτου και τις νηστείες ακόμα των θρησκευτικών εορτών; Θυμόμαστε την ποίηση του Yitzhak Katzenelson, αλλά και το έργο του ψυχιάτρου Viktor Frankl, θεμελιωτή της Λογοθεραπείας, *Το νόημα της ζωής*, το οποίο συνέγραψε μέσα στο Άουσβιτς, με αυτό το θεϊκό απόθεμα ελπίδας και θέλησης που δίνει κουράγιο ακόμα σε όλους μας να βρούμε νόημα στη ζωή μας, νόημα που χάνουμε για λόγους πολύ ελαφρύτερους από τον εγκλεισμό σε στρατόπεδα θανάτου.

Και όσο για τον κόσμο που σιωπούσε, να θυμόμαστε εκείνους τους λίγους που δεν σιώπησαν. Τον εθελοντή μάρτυρα Ορθόδοξο ιερέα π. Δημήτριο Κλεπινίν και στα καθ' ημάς τον Αρχιεπίσκοπο Ζακύνθου Χρυσόστομο και τον Δήμαρχο Ζακύνθου Λουκά Καρρέρ, αλλά και τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό και τον Αρχηγό της Αστυνομίας Έβερτ που εξέδωσε πλαστές ταυτότητες για του Εβραίους συμπολίτες μας, και βεβαίως το ΕΑΜ που φυγάδευσε τον Αρχιραβίνο Αθηνών Μπαρτζιλάι και τόσους άλλους διωκόμενους. Και τους απλούς ανώνυμους πολίτες που έσωσαν κάτι από την αξιοπρέπεια μιας χώρας με 85% απώλειες Εβραίων, δίνοντας εστία σε ένα παιδί, σε ένα γείτονα, κάνοντας κάτι. Λίγοι ήταν, αλλά πάντα *«μικρά ζύμη όλον τὸ φύραμα ζυμοῖ»*.

Μη μας αφήσει το πένθος να ξεχάσουμε ότι η «Τελική Λύση» τελικά απέτυχε. Και το μάθημα μας για τον άνθρωπο ας είναι διπλό, όπως μας το υπέδειξε ένας από τους πλέον διαπρεπείς επιζήσαντες, που μας άφησε τον περασμένο χρόνο, ο Elie Wiesel:

«Έχουμε φτάσει να γνωρίσουμε τον Άνθρωπο όπως αληθινά είναι. Άνθρωπος, εντέλει, είναι το ον που επινόησε τους θαλάμους αερίων του Άουσβιτς· ωστόσο, είναι επίσης το ον που μπήκε σ' εκείνους τους θαλάμους αερίων ορθός, με την Προσευχή του Κυρίου ή το *Σεμά Γισραέλ* στα χείλη του».⁹

⁹ Elie Wiesel, *Η νύχτα*. Μεταίχμιο, Αθήνα 2016.